

הרב אברהם עציון

איך מגיעים לידי אהבת ה'?

א. ספר־המצוות: שלוש דרכים מובילות לאהבת ה'.

כתב הרמב"ם בספר המצוות מצוה ג:

היא שצונו באהבתו יתעלה. וזה שנחשוב ונתבונן במצוותיו ומאמריו ופעולותיו, עד שנשיגהו ונהנה בהשגתו בתכלית ההנאה. וזאת היא האהבה המחויבת. ולשון ספרי: לפי שנאמר "והיו הדברים האלה אשר אנכי מצוך היום על לבבך" — שמתוך כך אתה מכיר את מי שאמר והיה העולם.

לפי זה הדרך לאהבת ה' היא ידיעת ה' — כאשר מתבוננים, מגיעים לידיעה; והידיעה מביאה לאהבה. התבוננות והלימוד מחולקים לשלושה: במצוות ה'; במאמרי ה' — כלומר בתורה; ובפעולות ה' — כלומר בבריאת העולם, בטבע ובחטוריה של עם־ישראל.

"גדול תלמוד שמביא לידי מעשה" (קדושין מ.ב; וראה רמב"ם הל' תלמוד תורה ג.ג) — לא רק שתלמוד תורה הוא מצוה ככל המצוות, אלא שהוא מביא לידי קיומן של מצוות נוספות. בספר המצוות גילה לנו הרמב"ם מצוה נוספת שהמוביל אליה הוא תלמוד תורה — אהבת ה'. גדול תלמוד תורה, איפוא, שמביא גם לידי אהבת ה'. על־ידי חקירת המצוות וההתעמקות בטעמי המצוות מגלה אדם "עמוק עמוק מי ימצאנה", "אמרות ה' טהורות", "כי היא חכמתכם ובינתכם לעיני העמים, אשר ישמעו את כל החוקים האלה, ואמרו רק עם חכם ונבון הגוי הגדול הזה." לימוד תורה מביא לידי הכרה בגדלות ה' ובחכמתו, וזה מביא לידי אהבת ה'!

על ידיעת ה' המובילה לאהבתו כתב הרמב"ם גם בהלכות תשובה יו: דבר ברור וידוע, שאין אהבת הקב"ה נקשרת בלבד של אדם עד שיגע בה תמיד כראוי, ויעזוב כל דבר בעולם חוץ ממנו, כמו שצוה ואמר "בכל לבבך ובכל נפשך". אינו אוהב הקב"ה אלא בדעה שידעוהו, ועל פי הדעה תהיה האהבה אם מעט ואם הרבה. לפיכך צריך אדם ליחד עצמו להבין ולהשכיל בחכמות ובתבונות המודיעים לו על קונו, כפי כח שיש באדם שהבין ולהשיג, כמו שבארנו בהל' יסוה"ת. אבות האומה הגיעו לאהבת ה' מתוך ידיעתו. כך אברהם אבינו הגיע לאמונה ולאהבת ה', ע"י התבוננות בטבע —

1. הרמב"ם היה עקבי בשיטתו שיש להתבונן במצוות, ועל כן הוא הרבה לחקור את טעמי המצוות בספרו מורה־נבוכים ובהרבה מקומות בספר הידי־החזקה.

כיון שנגמל איתן זה (אברהם), התחיל לשוטט בדעתו והוא קטן, והתחיל לחשב ביום ובלילה. והיה תמה, האיך אפשר שיהיה הגלגל הזה נוהג תמיד, ולא יהיה לו מנהיג ומי שיסובב אותו, כי אי אפשר שיסובב את עצמו. ולא היה לו מלמד ולא מודיע דבר ... עד שהשיג דרך האמת, וידע שיש שם אלק אחד (רמב"ם, הל' ע"ז א.ג.). אברהם הגיע מידיעת ה', מחקירת כוחות הטבע, לאהבת ה', עד שהגיע לתאר "אוהב את ה'".

גם דוד המלך למד על גדולת ה' מתוך התבוננות בטבע — "כי אראה שמיך מעשה אצבעותיך ירח וכוכבים אשר כוננתה" (מזמור ח); "השמים מספרים כבוד אל, ומעשה ידיו יגיד הרקיע" (מזמור יט). מכאן למדו חכמינו לקבוע את ברכת המאורות לפני קריאת שמע, כי הדרך להגיע לאהבת ה' היא בהכרת הבריאה — "המחדש בטובו בכל יום תמיד מעשה בראשית".²

לא רק התבוננות בטבע מביאה לידי ידיעת ה' ואהבתו, אלא גם ההתבוננות בהסטוריה. נצטוו בתורה "שאל אביך ויגדך וקניך ויאמרו לך זכר ימות עולם בינוי שנות דור ודור". פעמים רבות נצטוו ללמוד ולספר ולמסור לבנים ולדורות את לקח ההסטוריה של עמישראל. הקב"ה התגלה לראשונה לישראל ב"אנכי ה' אלקיך אשר הוצאתיך מארץ מצרים" ההווה ההסטורית היא הראיה הגדולה לקיום האלקי, כפי שציון ריה"ל בכוזרי.

ב. לאן נעלמה דרך ההתבוננות במצוות?

כאמור לעיל, שלוש התבוננויות מביאות לידי אהבת ה' — בתורה, במצוות ובטבע. זאת לימדנו הרמב"ם בספר המצוות. אך בספריו האחרים הוא גורע ממספר דרכים אלו. בהל' יסודי התורה ב,א-ב הוא כותב:

האל הנכבד והנורא הזה מצוה לאהבה וליראה אותו, שנאמר "ואהבת את ה' אלקיך", ונאמר "את ה' אלקיך תירא". והאיך היא הדרך לאהבתו ויראתו? בשעה שיתבונן האדם במעשיו וברואיו הנפלאים הגדולים, ויראה מהן חכמתו אין לה ערך ולא קץ, מיד הוא אוהב ומשבח ומפאר, ומתאוה תאוה גדולה לידע את השם הגדול.³

2. בברכה השניה שלפני קריאת שמע, היא ברכת התורה, אנו מבקשים: "ותן בלבנו בינה להבין ולהשכיל לשמע ללמד וללמד ... לאהבה וליראה את שמך" — לימוד התורה מביא לידי אהבת ה', שתי הברכות — ברכת המאורות וברכת התורה — הן הקדמה ומבוא לאהבת ה'. וכן בתהלים מזמור יט — החלק הראשון מדבר על גדולת הטבע, ומאמצע הפרק מדובר על גדולת התורה.

3. ובהמשך דבריו, אחרי האהבה, מגיע היראה. ויש לעיין, שבספרי המצוות במצוה ד' הוא קובע דרך להגיע ליראה עליידי יראת עונש, וכאן, בהלכות יסודי התורה, מגיעים ליראת הרוממות, והדבר צריך עיון נפרד.

לא מנה כאן הרמב"ם אלא את ההתבוננות בטבע. להיכן הלכו שאר שתי הדרכים — ההתבוננות בתורה והתבוננות במצוות?

את ההתבוננות במצוות השמיט הרמב"ם גם בעסקו במצוות אהבת ה' בספרו מורה נבוכים. בח"ג פרק כח הוא כותב: "וכבר בארנו במשנה תורה, כי האהבה הזו לא תהיה אלא בהכרת המציאות כפי שהיא ובהתבוננות בחכמתו." ובפרק נב כתב:

וכבר ידעת את ההרגשה שהרגישה התורה באהבה "בכל לבבך ובכל מאורך", כי שתי התכליות הללו, והם האהבה והיראה, יושגו בשני הדברים — האהבה תושג בהשקפת התורה, הכוללת⁴ השגת המציאות כפי שהיא יתעלה; והיראה תושג בכל מעשה המצוות, כמו שביארנו.

הרי לך חילוק מפורש: לאהבת ה' מביאים רק לימוד התורה והטבע. מעשה המצוות מביא לידי יראה, אך אהבה — מאן דבר שמיה?

בעל קנאת סופרים על ספר המצוות תירץ את השמטת ההתבוננות במצוות כך:

ומה שלא כתב בחיבור היד התבוננות במצוות, אלא במעשיו וברואיו הנפלאים בלבד, משום דהתם בעיון במעשה בראשית איירי, ולא שייך שם באותו עניין להזכיר מצוותיו. כי ההתבוננות במצוות שייך לענין אחר, דהיינו תלמוד התורה, שיבאר בו הרב כל הצורך לקמן בהלכות תלמוד תורה.

וקשה, אמנם נכון שהרמב"ם מפרש עניני תלמוד תורה בפרקים אחרים, אך אין זה צריך למנוע אותו מלהזכיר כאן, שהדרך לאהבת ה' היא דרך לימוד המצוות, ולהעיר, שהדבר יתבאר בהלכות תלמוד תורה.

ועוד: תירוץ זה אולי יסביר, למה אין הרב מביא את ההתבוננות במצוות בספרו הידי-החזקה, אך אין זה מבאר למה אין הוא מביא עניין זה בספרו מורה נבוכים.

ג. דרך ההתבוננות במצוות אינה פתוחה לכל

נראה לאמר, שאמנם חל שינוי בעמדת הרמב"ם. בתחילת דרכו הוא שם את הדגש על לימוד התורה והחכמה. רק מאוחר יותר הוא נתן דגש להכרת מציאות ה' וידיעתו מתוך מה שחז"ל כינוהו "מעשה מרכבה". סדר לימוד זה הוא גם המומלץ על ידו לכל אדם, ובהם דבריו בהלכות יסודי תורה ד,יג: ואני אומר, שאין ראוי לטייל בפרדס אלא מי שנתמלא כריסו "לחם

4. אלא אם נאמר, שבמלה "התבוננות בחכמתו" כולל הרמב"ם גם את ההתבוננות במצוות — אולם הדבר אינו ברור, ואילו היה הרמב"ם מתכוון לכך, היה עליו לאומרו.

5. גם כאן אפשר ש"השקפת התורה הכוללת" כוללת גם התבוננות במצוות. ראה הערה 4.

ובשר. ו"לחם ובשר" הוא לידע האסור והמותר וכיוצא בזה משאר המצוות. ואעפ"י שדברים אלו דבר קטן קראו אותן חכמים — שהרי אמרו חכמים "דבר גדול, מעשה מרכבה; ודבר קטן, הוויות דאביי ורבא" — אעפ"י כן ראויין הן להקדימן, שהן מיישבין דעתו של אדם תחילה. ועוד, שהם הטובה הגדולה שהשפיע הקב"ה ליישוב העולם הזה כדי לנחול חיי עולם הבא. ואפשר שידעם הכל — קטן וגדול, איש ואשה, בעל לב רחב ובעל לב קצר.⁶

אם כן, הדרך להגיע לידיעת ה' היא לימוד סודות הטבע והעולם, שהוא "מעשה מרכבה". זו הדרך שהוא ממליץ עליה במורה נבוכים ובידי החזקה.

אמנם בספר המצוות הוא כתב, שאפשר להגיע לידיעת ה' על-ידי התבוננות במצוות, אך כנראה המפגש של הרמב"ם עם חכמי תורה, שהיו חכמים מופלגים, למדנים, ובכל זאת החזיקו בדעות נפסדות — על גשמות הכוונות, טיב הנבואה, ידיעת ה' והשגחתו ועל מדרשי חז"ל — הביא אותו למסקנה, שהדרך הבטוחה היא, התעמקות במציאות ה'. ועיין בהלכות תשובה י"ב.

העובד מאהבה עוסק בתורה והמצוות והולך בנתיבות החכמה, לא מפני דבר בעולם ולא מפני יראת הרעה, ולא כדי לירש הטובה, אלא עושה האמת מפני שהיא אמת, וסוף הטובה לבא בגללה. ומעלה זו היא מעלה גדולה מאד, ואין כל חכם זוכה לה. והיא מעלת אברהם אבינו, שקראו הקב"ה אוהבו, לפי שלא עבד אלא מאהבה. והיא המעלה שצוה בה הקב"ה על ידי משה, שנאמר "ואהבת את ה' אלקיך". ובזמן שיאהב אדם את ה' אהבה גדולה מאד, מיד יעשה כל המצוות באהבה.

לפיכך, כשמלמדים את הקטנים ואת הנשים וכלל עמי הארץ, אין מלמדים אותם אלא לעבוד מיראה, וכדי לקבל שכר, עד שתרכבה דעתן ויתחכמו חכמה יתירה מגלים להם רז זה מעט מעט, ומרגילין אותן לעניין זה בנחת, עד שישגיגוהו וידעוהו ויעבדוהו באהבה. הרמב"ם קובע, שהדרך לאהבת ה' היא דרך הידיעה, ודרך זו היא דרך קשה,

6. על הביטוי "דבר גדול ודבר קטן" עיין בכסף משנה, שכתב: "והרמב"ם כתב מה שרצה, והלואי שלא נכתב ... והאלקים יכפר בעדו". אבל, כידוע, זו שיטת הרמב"ם, שהעין בחכמת ה', בפילוסופיה, עולה על לימוד התורה.

7. עי' בהל' תשובה ג': "חמשה הן הנקראים מינים ... האומר שיש שם רבון אחד אבל שהוא נוף ובעל תמונה". והשיג עליו הראב"ד: "ולמה קרא לזה מין, וכמה גדולים וטובים ממנו הלכו בזה המחשבה לפי מה שראו במקראות, ויותר ממה שראו בדברי האגדות המשבשות את הדעות". נראה, שאין הראב"ד חולק על קביעת הרמב"ם, שאין לכוונת נוף, אלא על קביעתו שהמאמינים בכך הם מינים. ועי' בהקדמת הרמב"ם לפרק חלק אודות הדעות השונות על מדות הנבואה.

שלא כל חכם זוכה בה, ובוודאי אין דעת נשים וקטנים זוכים בה.⁸ ולכן, להם מלמדים לעבוד את ה' מיראה. אך החכמים האמיתיים, שלהם מופנים הספרים הידיהחזקה ומורהנבוכים, הם מגיעים לידעת ה' על-ידי הכרת מציאות ה' — מעשה מרכבה — שהיא חלק מהפרדס, שלא הכל זוכים להיכנס בו.

בהתחלת דרכו עדיין תפס הרמב"ם באפשרות להגיע לידעת ה' דרך התבוננות במצוות ובתורה,⁹ אך לאחר התעמקות והתבוננות בחיים ובחברה מסביבו, הגיע הרמב"ם לידי הכרה, שאין דרך זו מספיקה, ולכן אין הוא מרמוז לה שוב בכתביו.

8. דעה זו על גשים — שאין דעתן מיושבות — זהה עם הדעה שאסור ללמד תורה לגשים, מפני שרוב גשים אינן יכולות להבין עומק דברים אלו. אך ראה דבריו על למוד תורה בהל' יסוה"ת ד,יג: "ואפשר שידעם הכל — קטן וגדול, איש ואשה, בעל לב רחב ובעל לב קצר."

9. אמנם נכון, שספריהמצוות נכתב כהקדמה לספר הידיהחזקה, ובאותו זמן, אך ידוע שהרמב"ם עבר על ספרו הידיהחזקה כל ימיו. במשך חייו הוא שינה כמה דברים, מחק והגיה שוב ושוב את ספרו זה. על כן מוצדק לראות את ספריהמצוות כניסוח הראשוני, ואת ספרי הידיהחזקה ומורהנבוכים כניסוח הסופי.